

SEAD BEŠLIJA, *Hercegovački sandžak u 17. stoljeću*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2023., 329 str.

Sedad Bešlija autor je knjige *Hercegovački sandžak u 17. stoljeću* objavljene 2023. godine u nakladi Univerziteta u Sarajevu i Instituta za historiju u Sarajevu. Uz uvod (str. 11-16), zaključke na bosanskom (str. 261-268), turskom (str. 269-276) i engleskom jeziku (str. 277-279) u knjizi se nalaze popisi izvora i literature (str. 281-305), imena (str. 307-320) i geografskih pojmova (str. 321-328) te biografija autora (str. 329). Osnovni sadržaj knjige podijeljen je u četiri poglavlja.

U prvom poglavlju naslova *Opće prilike u Osmanskoj Državi u 17. stoljeću* (str. 17-35), Bešlija donosi sažeti prikaz prilika globalnijeg općeosmanskoga konteksta, odnosno obrađuje procese koji su se odvijali u osmanskoj središnjici te utjecali na oblikovanje povijesnih okolnosti hercegovačke periferije tijekom razdoblja koje se nerijetko naziva najvažnijim, ali i najmanje istraženim dijelom osmanske povijesti. Autor više puta naglasak stavlja na pitanje interpretacije procesa razvoja osmanskih državnih i društvenih struktura tijekom 17. stoljeća, odnosno upućuje čitatelja na razmatranje treba li opisane povijesne strukture shvaćati samo kao dekadenciju ranijih klasičnih oblika društveno-političkog uređenja ili pak kao poseban funkcionalan oblik ustrojstva tijekom dugotrajnoga procesa transformacije tih struktura iz klasičnoga u moderni oblik kakav su stekle tijekom reformnih procesa od kraja 18. stoljeća nadalje. Bešlija ističe da je Osmanska Država transformacijom i disolucijom tradicionalnih oblika uprave razvila nove načine održavanja stabilnoga poretka u tom prijelaznom razdoblju iz osmanskoga klasičnog *ancient regimea* u razdoblje modernosti 19. stoljeća te da je tijekom izazovnoga 17. stoljeća uspjela premostiti osnovne opasnosti za svoju državnu opstojnost i održati položaj jedne od važnijih sila "staroga svijeta".

Bešlija je drugo poglavlje naslovio *Hercegovački sandžak između tri mirovna ugovora: administracija, privreda, arhitektura, kultura, svakodnevnica* (str. 37-151). Ovo poduže poglavlje bavi se različitim povijesnim tematikama, te raznovrсноšću obrađenih pitanja predstavlja svojevrsnu sintezu hercegovačke povijesti 17. stoljeća s primjesama

"totalne povijesti mentaliteta". Obrađeno je turbulentno 17. stoljeće, obilježeno s tri velika rata koja su zajedno trajala skoro pola stoljeća, a između kojih su se nalazila razdoblja konstantne nesigurnosti, političko-diplomatskih konfrontacija, pograničnoga "malog rata", hajdučko-uskočkih pljačkanja, ekonomskih poremećaja i zaraznih epidemija. Sve je to otežavalo egzistenciju svih slojeva hercegovačkoga društva, kako za vrijeme rata tako i za razdoblja mira, koja se ipak i dalje odvijala u tipičnim pograničnim okolnostima zemlje na "sjecištu civilizacija" u kojoj nikada nije bilo moguće u potpunosti ukinuti veze usmjerenosti na "druge", neovisno je li se radilo o međusobnim relacijama pripadnika različitih skupina osmanskoga društva koji su zajedno i usporedno koegzistirali, ili pak o vezama s podanicima Mletačke i Dubrovačke Republike koje su bile ključne za održavanje hercegovačke granične ekonomije. Bešlija na početku poglavlja obrađuje teritorijalno-administrativno uređenje Hercegovačkoga sandžaka te ističe neodvojivost sandžaka od Bosanskog ejaleta koja se posebno očitovala u činjenici da je Hercegovački sandžak više puta davan u arpaluk, odnosno apanažu za izvor dodatnih prihoda, bosanskim beglerbegovima, tako da su ovim sandžakom nerijetko upravljali namjesnici bosanskih upravitelja s različitim titulama i častima, umjesto posebno imenovanih upravitelja samo za Hercegovinu. Autor potom donosi vrijedan kronološki popis poznatih upravitelja Hercegovačkoga sandžaka, sastavljen analizom različitih izvora i literature, koji odlično oslikava složenost i promjenjivost politike upravljanja nad ovim strateški bitnim dijelom Osmanskoga Carstva. Nadalje, autor obrađuje gospodarske prilike u Hercegovini, usredotočujući se na pitanja gradske privrede temeljene na zanatstvu i tranzitnoj trgovini. Tematika hercegovačke trgovine najbolje prikazuje nužnost održavanja veza sa stanovništvom Dubrovačke Republike i mletačkih krajeva Dalmacije i Boke kotorske koje ni za ratnih razdoblja nisu smjele biti posve ukinute. Kao primjer propusnosti hercegovačko-dalmatinske granice, na kojoj se zbog konstantnih sukoba nije moglo razviti ozbiljnije ratarstvo pa se stanovništvo tih krajeva oslanjalo isključivo na stočarsku privredu, navodi se i primjer mletačkih vlaških (morlačkih) podanika, uglavnom naseljenih iz područja pod osmanskom upravom, koji su zbog oskudnosti ispašnih površina pod mletačkom vlašću ovisili o pašnjacima na prostorima Osmanskoga Carstva. Bešlija također ističe važnost proizvodnje i prodaje soli iz

makarskoga, bokeljskog i dubrovačkog priobalja. Potom je obrađeno pitanje izgradnje sakralno-profanih objekata, a pozornost je stavljena na različite institucije građene u okviru vakufa. Autor donosi i detaljan popis poznatih džamija, mesdžida, tekija, mekteba, medresa, hamama, mostova, hanova, karavan-saraja, imareta, kavana, sahat-kula i vodovoda s mjestima i vremenom izgradnje. Kratko su obrađena i pitanja izgradnje katoličkih i pravoslavnih vjerskih objekata tijekom 17. stoljeća. Na kraju poglavlja autor se bavi obradom kulturnih prilika, književnim stvaralaštvom i razvojem narodne herojske epike, a naposljetku kratko obrađuje i hercegovačku svakodnevicu navođenjem određenih događaja registriranih u raznovrsnim izvorima, s tim da posljednja dva potpoglavlja, ponajviše, obrađuju kulturne i životne prilike muslimanskoga stanovništva, tako da se ovdje prvenstveno radi o povijesti hercegovačkih muslimana, a ne o općoj društvenoj povijesti Hercegovine.

Posljednja dva poglavlja knjige nose naslove *Hercegovački sandžak u Kandijskom ratu (1645-1669)* (str. 153-194) i *Hercegovački sandžak u Bečkom / Morejskom ratu (1683/84-1669)* (str. 195-259), a u njima Bešlija opisuje ratne prilike u Hercegovini tijekom 40 godina osmansko-mletačkoga sukobljavanja. Hercegovački sandžak i granična dalmatinska i bokeljska područja prošli su različite faze rata, tako da su nekada bila samo žarište sukoba na koje su se upućivale velike vojske, a nekada i ratna periferija s koje su se slala pojačanja na važnije frontove u Peloponezu, Ugarskoj, Podunavlju ili na granici s Rusijom. Osim sukoba redovnih osmanskih i mletačkih jedinica s promjenjivim intenzitetom, ove krajeve obilježile su konstantne pljačkaško-rušilačke akcije različitih pomoćnih vojnih odreda, bilo da se radilo o osmanskim lokalnim snagama, gusarima i odmetnicima ili o promletački orijentiranim uskočkim, hajdučkim ili plemenskim skupinama. Mlečani su financirali različite uskočke skupine s teritorija pod svojom upravom koji se nazivaju Morlacima, a među kojima posebno treba istaknuti kotarske uskoke iz zadarskoga zaleđa. Također, na mletačkom platnom popisu nalazili su se i brojni osmanski podanici koji su se odmetnuli u hajduke, od kojih su se neki i naselili na mletački teritorij, a najistaknutiju ulogu imali su risanski hajduci. Osim toga, mletačke vlasti nastojale su, s promjenjivim uspjehom, više puta pod svoju upravu staviti i brojne hercegovačke (crnogorske) brdske plemenske skupine koje su od ranije imale relativno neovisan

položaj pod Osmanlijama, a koje je karakterizirala razjedinjenost, međusobna sukobljenost i odsustvo jedinstvene političke svijesti i ciljeva. Bešlija također opisuje diplomatsko-agitatorske pokušaje crkvenih vlasti iz Rima, Venecije i Beča za podizanjem nemuslimanskoga stanovništva na ustanak preko njihovih svećenika. Uz postojeće veze s katoličkim svećenstvom, koje su se uglavnom odvijale preko Kongregacije za širenje vjere, tijekom ratnih razdoblja uspostavljene su i veze s raznim pravoslavnim kaluđerima, igumanima pa čak i s pećkim patrijarhom, koji su se stavljali na raspolaganje katoličkim silama, ponekad uz obećanja prihvaćanja crkvene unije. Autor ističe i važnost dubrovačke diplomacije za oblikovanje hercegovačkih ratnih prilika, jer su dubrovački diplomati nastojali onemogućiti uspostavu mletačke vlasti u Hercegovini, vežući vlastite interese s interesima Osmanskoga Carstva i Habsburške Monarhije koja je preko krune sv. Stjepana polagala pravo na Bosnu i Hercegovinu. Kao bitnu posljedicu ratnih prilika, Bešlija spominje razna stradanja stanovništva. Napadi protuosmanskih vojnih formacija na muslimane Hercegovine mogu se opisati kao "prirodan" smjer razvoja događaja s obzirom na konfesionalne karakteristike zaraćenih strana, ali tijekom dugotrajnih ratova uvelike je stradalo i nemuslimansko civilno stanovništvo i svećenstvo Hercegovine kao meta osvetničkih napada uskoka i hajduka koji su ih na taj način "kažnjavali" jer se nisu odmetnuli protiv Osmanlija. Hercegovce svih vjera i društvenih skupina konstantno su pljačkali i odvodili u roblje, stradale su njihove obrambene, vjerske i stambene građevine, a mnoge su nemuslimane prisilno preseljavali na teritorije pod mletačkom vlašću. S druge strane, s teritorija s kojih su istjerane osmanske snage iselili su se mnogi muslimani, dok se dio njih zadržao na svojim posjedima uz pristanak konverzije na katolicizam. Osim promjene državnih granica, u korist Mletačke Republike, a na štetu Osmanskoga Carstva, događala se i promjena zemljoposjedničkih odnosa jer su posjedi muslimana s mnogih prostora koje su zauzele mletačke snage podijeljeni uskočkim i hajdučkim zapovjednicima, prebjezima s osmanskoga teritorija ili pak dani samostanima. Konačna posljedica ovih ratova bila je izmjena državnih granica i uspostava mletačke kontrole nad istočnojadranskom obalom zauzimanjem strateških položaja u Dalmaciji i Boki kotorskoj. Mletačka uprava prostora koji su se nalazili dublje u Hercegovačkom sandžaku, a koje su mletačke snage tijekom rata zauzele,

onemogućena je utjecajem dubrovačke diplomacije koja je, uz podršku osmanskih, habsburških i španjolskih vlasti, osigurala svoje granice od mletačke ugroze. U konačnici, najvažnija posljedica ovih sukoba bila je sveopća devastacija Hercegovine, te izražena izmjena demografske slike zbog iseljenja brojnih nemuslimana, pretežito katolika, a naseljavanjem mnogih prognanih muslimana, tako da je početkom 18. stoljeća u cijelom Bosanskom ejaletu živjelo 213.000 muslimana, 77.000 pravoslavaca i 25.000 katolika.

Knjiga *Hercegovački sandžak u 17. stoljeću* korisna je za različita područja povijesnih istraživanja, jer donosi vrijedne preglede raznovrsnih aspekata društveno-političkoga uređenja osmanske Hercegovine. Kao takva, knjiga je korisno polazište za dublju obradu više tematika. Bešlija je posebno informativan u opisivanju hercegovačkih ratnih prilika. Iako usmjerenost na strogo kronološki prikaz ratnoga razdoblja, umjesto podjele teksta na tematske ili prostorne okvire, ovoj knjizi daje odlike svojevrsne kronike bogate raznovrsnim, ali nerijetko međusobno nepovezanim podacima, što čitatelju otežava konstruiranje jasnije slike ovdje obrađene tematike, ipak ne treba zanemariti vrijednu informativnost ovoga djela koje nudi brojne spoznaje o hercegovačkoj povijesti. Međutim, potrebno je naglasiti i to da se prilikom obrade pitanja ratne devastacije Hercegovačkoga sandžaka u ovoj knjizi pozornost stavlja isključivo na posljedice vojnih aktivnosti protuosmanskih kršćanskih snaga, ali ne i na intervencije službenih osmanskih ili lokalnih muslimanskih vojnih snaga protiv ovdašnjega nemuslimanskoga stanovništva koje je više puta, na različite načine, iskazivalo nelojalnost prema vlasti države u kojoj je živjelo, što daje jednostranu i pojednostavljenu interpretaciju razloga za sveopću dekadenciju osmanske Hercegovine. U konačnici, Bešlija u svome djelu na više mjesta vlastitim interpretacijama navodi čitatelja na preispitivanje postojećih i ustaljenih objašnjenja tijeka razvoja povijesnih struktura, kako Osmanskoga Carstva u cjelini, tako i Hercegovačkoga sandžaka, što ovu knjigu također čini djelom vrijednim pozornosti. Stoga je knjiga *Hercegovački sandžak u 17. stoljeću*, uz gore navedene primjedbe, ipak korisna za bolje upoznavanje povijesti Hercegovine, zemlje na razmeđu civilizacija, u prijelaznom 17. stoljeću, odnosno u razdoblju koje se nalazi na razmeđu epoha osmanskoga klasičnog i modernog uređenja.

Zvonimir Herceg